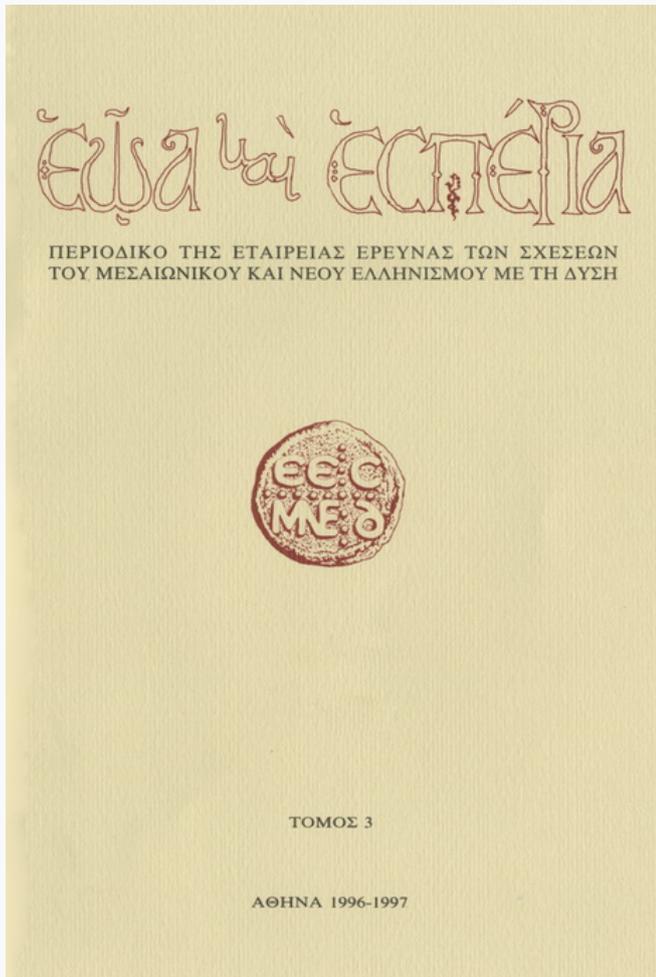

Εοα και Esperia

Vol 3 (1997)

ΤΟ ΠΑΛΙΟ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟ (VETERA INFIRMARIA) ΣΤΗ ΡΟΔΟ: ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΗΣ

ΦΩΤΕΙΝΗ ΚΑΡΑΣΑΒΒΑ ΤΣΙΛΙΓΓΙΡΗ

doi: [10.12681/eoaesperia.38](https://doi.org/10.12681/eoaesperia.38)

To cite this article:

ΚΑΡΑΣΑΒΒΑ ΤΣΙΛΙΓΓΙΡΗ Φ. (1997). ΤΟ ΠΑΛΙΟ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟ (VETERA INFIRMARIA) ΣΤΗ ΡΟΔΟ: ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΗΣ. *Εοα Kai Esperia*, 3, 69–82.
<https://doi.org/10.12681/eoaesperia.38>

**ΤΟ ΠΑΛΙΟ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟ
(VETERA INFIRMARIA) ΣΤΗ ΡΟΔΟ:
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ
ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΗΣ***

Το Τάγμα του Νοσοκομείου του Αγίου Ιωάννη της Ιερουσαλήμ που είχε ως αποστολή την προστασία και περίθαλψη των προσκυνητών των Αγίων Τόπων και των υπερασπιστών της Χριστιανικής πίστης, πρωτοεμφανίστηκε κατά τη διάρκεια της πρώτης σταυροφορίας στην Ιερουσαλήμ¹. Εκεί παρέμεινε μέχρι την κατάληψη της πόλης από τους Σαρακηνούς τό 1187 για να μεταφερθεί στην Άκκρα ως την κατάληψη και αυτής περίπου έναν αιώνα αργότερα. Μεσολάβησε ένα διάστημα μετεγκατάστασης στην Κύπρο, όπου σύντομα έγινε φανερό ότι οι πολιτικές συνθήκες δεν ευνοούσαν την μόνιμη εγκατάστασή του, και ύστερα από δύο δεκαετίες αναζητήσεων η έδρα του Τάγματος μεταφέρθηκε στη Ρόδο τό 1309 ή 1310. Εκεί παρέμεινε ως την παράδοση του νησιού στον Σουλεϊμάν τόν Μεγαλοπρεπή τό 1522²

---

*. Μία πρώτη εκδοχή του παρόντος παρουσιάστηκε στη Ρόδο, τον Σεπτέμβριο του 1993 στο Συνέδριο: "2400 χρόνια της Πόλης της Ρόδου: Ιστορία και Προβλήματα".

1. Για την περίοδο 1095-1309, βλ. κυρίως J. RILEY-SMITH, *The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus*, London 1967. Βλ. επίσης J. DELAVILLE LE ROULX, *Les Hospitaliers en Terre Sainte et à Chypre (1100-1310)*, Paris 1904.
2. Ο ιστορικός του Τάγματος που καλύπτει όλη την εποχή της κυριαρχίας του στη Ρόδο είναι ο G. BOSIO, *Dell' Istoria della Sacra Religione di San Giovanni Gerosolimitano*, τ. 2, Roma 1629. Ο Bosio βάσισε την Ιστορία του στη μελέτη των Αρχείων του Τάγματος στη Μάλτα και είναι μια αρκετά καλή πηγή πληροφοριών. J. DELAVILLE LE ROULX, *Les Hospitaliers à Rhodes jusqu' à la morte de Phillibert de Naillac*, Paris 1913, για την περίοδο 1309-1421 η οποία καλύπτεται και από πολλά άρθρα του σύγχρονου ιστορικού A. Luttrell, τα περισσότερα συγκεντρωμένα σε τρεις τόμους: A. LUTTRELL, *The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West: Collected Studies*, London 1978, A. LUTTRELL, *Latin Greece, the Hospitallers and the Crusades: 1291-1440, Collected Studies*, London 1982, A. LUTTRELL, *The Hospitallers of Rhodes and their Mediterranean World, Collected Studies*, London 1992. Για την περίοδο ύστερα από το 1440 βλ. Η. ΚΟΛΛΙΑΣ, *Η Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου και το Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου*, Αθήνα 1994, σ. 36-63. Για το διάστημα 1421-1453 πολλές πληροφορίες στο: Ζ. ΤΣΙΡΙΠΑΝΔΗΣ, *Ανέκδοτα Έγγραφα*

οπότε και εξαναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη Ρόδο για να καταλήξει ύστερα από χρόνια περιπλανήσεων στη Μάλτα το 1530.

Ο Κανόνας του Τάγματος ίσχυε από το 1156 και είχε τίς ρίζες του στον αντίστοιχο Κανόνα του Τάγματος του Αγίου Βενεδίκτου, αλλά τό Τάγμα του Αγίου Ιωάννη δεν ήταν αυστηρά μοναστικό με τόν τρόπο που ήταν οι Βενεδικτινοί ή οι Κινστερκιανοί³. Δεν ήταν ούτε λαϊκή αδελφότητα όπως πολλά από τα μικρά τάγματα που προσέφεραν νοσηλευτικές υπηρεσίες κατά τόν ύστερο Μεσαίωνα, αλλά ανήκε σε μία ολιγομελή αλλά σημαντική ομάδα Ταγμάτων της Καθολικής Εκκλησίας με υποχρεώσεις και δικαιώματα θρησκευτικά, στρατιωτικά και κοινωνικά. Ήταν επίσης ένα εξαιρούμενο Τάγμα της Καθολικής Εκκλησίας, δηλαδή υπαγόταν κατευθείαν στον Πάπα και όχι στους κατά τόπους επισκόπους. Όπως οριζόταν από τον Κανόνα, στην έδρα του έπρεπε να υπάρχει μεγάλο Νοσοκομείο αφιερωμένο στην περίθαλψη των υπερασπιστών της πίστεως αλλά και των ασθενών λαϊκών της περιοχής, πράγμα που τηρήθηκε απρόσκοπτα καθ' όλη τη διάρκεια της δραστηριότητας του Τάγματος. Τα στρατιωτικά καθήκοντα των αδελφών επικεντρώνονταν στην υπεράσπιση της πίστης από τους Σαρακηνούς, κάτι που βαθμιαία μετέπεσε σε υπεράσπιση του εδάφους της κυριαρχίας τους από τους εκάστοτε πολιορκητές, αν και η λύτρωση των Αγίων Τόπων εξακολούθησε για πολύ καιρό ύστερα από την οριστική απώλειά τους να αποτελεί τό επίκεντρο της ιδεολογίας των Ιωαννιτών.

Ύστερα από την περίθαλψη των ασθενών και την υπεράσπιση της πίστης, η οικοδομική ήταν μία ακόμη προσφιλή δραστηριότητα του Τάγματος, και στη Ρόδο που ως το 1309 ήταν μια μακρινή επαρχία στα ασαφή νοτιοανατολικά όρια του Βυζαντινού κράτους, βρέθηκε πρόσφορο πεδίο δράσεως και για την οικοδόμηση τειχών, εκκλησιών και δημοσίων κτιρίων⁴. Η ιπποτική πόλη, όπως διαμορφώθηκε από τό Τάγμα πάνω στη θέση της βυζαντινής, είχε ισχυρή οχύρωση και χωριζόταν από εσωτερικό τείχος στο *collachium* (αλλιώς *castrum* ή *castellum*), όπου διέμεναν οι αδελφοί-μέλη του Τάγματος και στεγάζονταν οι λειτουργίες του, και στο *burgus* όπου διέμεναν οι λοιποί κάτοικοι της Ρόδου και διεξαγόταν τό εμπόριο. Η ενασχόληση του Τάγματος με τα οικοδομικά ήταν διαρκής, και αυτό γιατί η μεσαιωνική πόλη στους δύο αιώνες της διακυβέρνησής

για τη Ρόδο και τις Νότιες Σποράδες από τό Αρχείο των Ιωαννιτών Ιπποτών, I (1421-1453), Ρόδος 1995, εισαγωγή, σ. 28-210.

3. Το κείμενο του Κανόνα στο CH 70 (βλ. κατωτέρω, σημ. 9).

4. Το κλασσικό έργο, υπό μορφήν *corpus* των αρχιτεκτονικών μνημείων, είναι: A. GABRIEL, *La Cité de Rhodes*, τ. I, *Topographie et architecture militaire*, Paris 1921 και τ. II, *Architecture civile et religieuse*, Paris 1923.

της από το Τάγμα υπέστη εκτεταμένες καταστροφές αρκετές φορές. Τις δύο πολιορκίες, του 1440 και του 1481, και κυρίως τους καταστροφικούς σεισμούς του 1481, ακολούθησαν μεγάλες ανοικοδομήσεις⁵. Ακόμα, η εξέλιξη των τεχνικών πολιορκίας στα τέλη του δέκατου πέμπτου αιώνα επέβαλε τόν εκσυγχρονισμό του αμυντικού συστήματος, με αποτέλεσμα να υποστεί η τοπογραφία των τειχών αλλά και του περιβάλλοντός τους κάποιες αλλαγές. Τέλος, κατά την πολιορκία του 1522 χρειάστηκε να κατεδαφιστούν πολλά κτίρια που βρίσκονταν κοντά στα τείχη, για την προμήθεια οικοδομικού υλικού για την ενίσχυσή τους⁶.

Ύστερα από την αποχώρηση του Τάγματος από τη Δωδεκάνησο στα 1522, η οικοδομική ιστορία της πόλης της Ρόδου εξακολούθησε να περιστρέφεται γύρω από το μεσαιωνικό κέλυφος. Η τουρκική κατάκτηση βρήκε την Ρόδο εξ ολοκλήρου κτισμένη από το Τάγμα, και οι νέοι κύριοι της Ρόδου εγκαταστάθηκαν στα κτίρια με σχεδόν μηδαμινές κατεδαφίσεις, εύκολα αναστρέψιμες προσθήκες και νέες κατασκευές μόνο εκεί όπου το επέβαλαν η θρησκεία και οι συνήθειές τους. Από την πλευρά των Τούρκων, η εγκατάλειψη μάλλον παρά η παρέμβαση ευθύνεται για τις όποιες αλλοιώσεις στο χτισμένο περιβάλλον. Το 1912 το νησί πέρασε στα χέρια των Ιταλών που, στην αρχή σποραδικά, όσο όμως περνούσε ο καιρός οργανωμένα, βάσει σχεδιασμού και μετά την επικράτηση του Φασισμού σε αρμονία με την κυρίαρχη ιδεολογία, επιδόθηκαν σε εκτεταμένες αρχαιολογικές ανασκαφές και αναστηλώσεις κτιρίων⁷. Όταν οι Ιταλοί παρέλαβαν την πόλη, η τοπογραφία της ήταν ουσιαστικά αυτή των αρχών του δέκατου έκτου αιώνα. Είχαν την ευχέρεια της επιλογής για το ποιά κτίρια επρόκειτο να κατεδαφιστούν και ποιά να αναστηλωθούν, καθώς και για το ποιά οικοδομική φάση επρόκειτο να διατηρηθεί κατά την τυχόν επέμβαση. Η αναστήλωση των Ιταλών δεν είχε μουσειακό χαρακτήρα, αλλά βασίστηκε στη φιλοσοφία της επανάχρησης και του διδακτισμού. Η πρότυπη όμως για την εποχή της αυτή επέμβαση εξαφάνισε πάρα πολλές μαρτυρίες για φάσεις προηγούμενες απ' αυτή της οποίας προτιμήθηκε η αναστήλωση κάθε κτιρίου⁸. Οι εκτεταμένες ανασκαφές στην κα-

5. BOSIO, ό.π., σ. 399-426.

6. ό.π., 639 κ.ε.

7. Αναλυτική παρουσίαση του έργου των Ιταλών στο La Presenza Italiana nel Dodecanesso tra il 1912 e il 1948: La Ricerca Archeologica, la Conservazione, le Scelte Progettuali, επιμ. εκδ. G. ROCCO-MONICA LIVADIOTTI, Roma 1996.

8. Σχετικά με τις αναστηλωτικές επεμβάσεις των Ιταλών, ό.π. σ. 242-250 και G. CIACCI, Rodi: Come si Inventa una Città, Roma 1991. Τα θαυμάσια σχέδια του αρχιτέκτονα Mario Paolini που φυλάσσονται στο Αρχείο της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής

θορισμένη «αρχαιολογική ζώνη» της πόλης είχαν παρόμοιες συνέπειες⁹. Το αποτέλεσμα, που ακόμα και ύστερα από τους βομβαρδισμούς του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου και τις μετά το 1948 επεμβάσεις της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας διατηρείται σχεδόν αναλλοίωτο ως τις μέρες μας, ήταν μια πόλη που σε ένα μεγάλο τμήμα της διατηρούσε την εικόνα των αρχών του δέκατου έκτου αιώνα, ενώ σε ένα άλλο, περιορισμένο στο ανατολικό τμήμα του *collachium*, ήταν ένας εκτεταμένος αρχαιολογικός χώρος. Η εξάλειψη πολλών μαρτυριών με την ανασκαφή αλλά και την αναστήλωση θέτει ένα μεγάλο εμπόδιο στη μελέτη της τοπογραφίας προηγούμενων εποχών.

Παρ' όλα αυτά, πληροφορίες για την τοπογραφία της μεσαιωνικής πόλης, σ' όλες τις διαδοχικές της φάσεις, μπορούν να αντληθούν από μία διαφορετική πηγή. Το Τάγμα των Ιωαννιτών διατηρούσε στην έδρα του λεπτομερές αρχείο των διοικητικών του πράξεων, το μεγαλύτερο μέρος του οποίου σώζεται σήμερα στη Μάλτα, ενώ ορισμένα μέρη του υπάρχουν διάσπαρτα σε βιβλιοθήκες και αρχεία της Ευρώπης¹⁰. Τα έγγραφα είναι ταξινομημένα κατά χρονολογική σειρά και κατά θεματικές ενότητες, και συχνά αναφέρουν κτίρια ως όρια προσδιορισμού γαιών. Περισσότερο από την αρχαιολογική έρευνα που στην περίπτωση της μεσαιωνικής Ρόδου πολλές φορές παρουσιάζει δυσχέρειες ή είναι αδύνατη, ή σε συνδυασμό μ' αυτήν όπου αυτό είναι δυνατόν, είναι οι πληροφορίες από τα έγγραφα που έρχονται να συμπληρώσουν τα κενά. Είναι λοιπόν σημαντική

Αθηνών είναι αποτυπώσεις τελικών φάσεων κι έτσι δεν έχουμε λεπτομερή τεκμηρίωση κατά τη διάρκεια των εργασιών, πράγμα που θα διέσωζε κάποιες μαρτυρίες.

9. Τα κτίρια που καταδαφίστηκαν είτε λόγω της κακής τους κατάστασης είτε για άλλους λόγους, καταγράφηκαν από τον Paolini ύστερα από τον πόλεμο σε τοπογραφικό σχέδιο της πόλης, όπου σημειώνονται και τα κτίρια στα οποία έγιναν άλλες επεμβάσεις. ROCCO-LIVADIOTTI, ό.π., ένθετος πιν. I.
10. Σχεδόν το σύνολο του αρχείου του Τάγματος από την ίδρυσή του ως το 1310 έχει δημοσιευθεί σε τέσσερεις τόμους από τον J. DELAVILLE LE ROULX, *Cartulaire Generale des Hospitaliers de S. Jean de Jerusalem, 1110-1310*, Paris 1894-1906, (εδώ αναφέρεται ως CH και με τον αριθμό λήμματος). Για το αρχείο που αντιστοιχεί στην περίοδο 1421-1453 έχουν δημοσιευθεί, σχολιασμένα, μόνο έγγραφα από τα Αρχεία της Μάλτας που αντιστοιχούν στην πολιτική του Τάγματος στη Ρόδο και τις σχέσεις με το εκεί Ελληνικό στοιχείο: ΤΣΙΡΠΙΑΝΛΗΣ, ό.π., σ. 217-773. Άλλα έγγραφα έχουν δημοσιευτεί σποραδικά σε ειδικού ενδιαφέροντος μελέτες, όπως π.χ. GABRIEL, ό.π., όπου έχει δημοσιευτεί αριθμός εγγράφων σχετικών με κτιριακά θέματα, όπως και σε μελέτες του A. Luttrell. Αναφορές στα αδημοσίευτα έγγραφα στο παρόν σημειώνονται με EBM (Εθνική Βιβλιοθήκη Μάλτας). Το μεγαλύτερο μέρος του Αρχείου ύστερα από το 1310 παραμένει και σήμερα αδημοσίευτο.

κάθε προσπάθεια για ταύτιση ενός από τα κύρια κτίρια του Τάγματος που συχνά χρησιμοποιούνται σαν ορόσημα σ' αυτές τις περιγραφές, όπως είναι το Νοσοκομείο.

Σήμερα στον επισκέπτη της Ρόδου είναι γνωστό ως Νοσοκομείο το κτίριο που στεγάζει το Αρχαιολογικό Μουσείο και που άρχισε να κατασκευάζεται το 1440, και χρηματοδοτήθηκε αρχικά από κληροδότημα του Μαγίστρου του Τάγματος Antoni Flunià (1421-1437)¹¹. Όπως φαίνεται, η κληρονομιά του Flunià σπαταλήθηκε γρήγορα, αφού από το 1441 ο ρυθμός της κατασκευής επιβραδύνθηκε και αναζητήθηκαν νέες πηγές χρηματοδότησεως. Το νέο Νοσοκομείο άρχισε να χρησιμοποιείται το 1483, ενώ κατά τη διάρκεια των πέντε δεκαετιών της κατασκευής του λειτουργούσε κανονικά το Νοσοκομείο στο κτίριο που είχε χτιστεί για το σκοπό αυτό τον δέκατο τέταρτο αιώνα. Ύστερα από τη μεταφορά των ασθενών στο νέο κτίριο, το παλιό Νοσοκομείο αποδόθηκε στον φυσικό του ιδιοκτήτη που ήταν το κοινό ταμείο του Τάγματος με έξοδα του οποίου είχε κατασκευαστεί, αφού παρακάμφθηκαν κάποιες απόπειρες των Γάλλων Ιπποτών του Τάγματος να εγκατασταθούν σ' αυτό. Από τότε το παλιό Νοσοκομείο αναφέρεται αρκετά συχνά στα επίσημα έγγραφα του Τάγματος, κυρίως σε νοταριακού χαρακτήρα έγγραφα προσδιορισμού ορίων γαιών, ως *vetera infirmaria*. Το παλιό Νοσοκομείο βρισκόταν στο *collachium*. Το πιθανότερο είναι να επέζησε ως τη μεγάλη πολιορκία του 1522 τουλάχιστον, έστω και όχι ακέραιο, ενώ η τύχη του ύστερα από την πολιορκία του 1522 και την κατάληψη της Ρόδου από τους Τούρκους δεν είναι γνωστή.

Ενώ η ταύτιση του νέου Νοσοκομείου με το κτίριο του σημερινού Αρχαιολογικού Μουσείου δεν παρουσίασε προβλήματα αφού υπήρχε σ' αυτό κτητορική επιγραφή¹², στη Ρόδο σήμερα δεν υπάρχει κτίριο που να ταυτίζεται με απόλυτη ασφάλεια με το παλιό Νοσοκομείο. Τα περισσότερα κτίσματα στη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου χρονολογούνται ύστερα από το 1440, και εκείνα που έστω και εν μέρει χρονολογούνται στον δέκατο τέταρτο αιώνα είναι ελάχιστα¹³, άρα κατ' ανάγκην είναι περιορισμένη σ' αυτά η πιθανότητα να ταυτιστεί το κτίριο του παλιού Νοσοκομείου. Από τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα έχει προταθεί η ταύτισή του με ένα κτίριο

11. Σχετικά με την ιστορία της κατασκευής του Νοσοκομείου: FOTINI KARASSAVA TSILINGIRI, *The Architecture of the Fifteenth Century Hospital of Rhodes: A Historical Approach*, Ph. D Thesis, University of London, London 1994, σ. 146-165.

12. A. MAIURI, *L' Ospedale dei Cavalieri a Rodi*, *Bolletino d' Arte del Ministero de Publica Istruccion*, (1921), 222.

13. ΚΟΛΛΙΑΣ, ό.π. σ. 91.

στην Πλατεία Αργυροκάστρου, στη ΝΑ περιοχή του *collachium*¹⁴. Από τότε η ταύτιση αυτή είναι γενικά αποδεκτή, παρόλο που δεν έχει γίνει χωρίς την έκφραση επιφυλάξεων από αυτούς που την πρότειναν. Το κτίριο υπέστη αρκετές επεμβάσεις, η έκταση και η φύση των οποίων δεν είναι ακριβώς γνωστή¹⁵, κατά τη διάρκεια της Ιταλικής κατοχής της Ρόδου όταν μετετράπη σε στέγη του Ιστορικού και Αρχαιολογικού Ινστιτούτου. Η πρόσοψή του έχει δύο οικοδομικές φάσεις, που χρονολογούνται και οι δύο στον δέκατο τέταρτο αιώνα από την οικοδομική τεχνική τους αλλά και από την παρουσία του μαγιστρικού οικοσήμου του Roger de Pins (1356-1365). Ο σημαντικότερος λόγος όμως που οδήγησε στην ταύτισή του με το παλιό Νοσοκομείο ήταν η ύπαρξη στην πρόσοψή του ενός αφιδωτού ανοίγματος με ανατολικό προσανατολισμό, που αργότερα, επί διακυβερνήσεως του Μαγίστρου Fabrizio del Caretto (1512-1521) είχε κλείσει με τοίχο και που κατά πάσα πιθανότητα ήταν λείψανο παρεκκλησίου. Το παρεκκλήσιο ήταν κοινό γνώρισμα των νοσοκομείων του Τάγματος, ανοιχτό στο θάλαμο ασθενών ώστε να ακούν την λειτουργία από τα κρεβάτια τους, όπως όριζε διάταξη από τον δωδέκατο ήδη αιώνα¹⁶, αλλά τα νοσοκομεία δεν ήταν τα μόνα κτίρια που είχαν αυτό το χαρακτηριστικό. Παλάτια, χώροι συναθροίσεων και άλλα κτίρια δημόσιας λειτουργίας είχαν συχνά ενσωματωμένα παρεκκλήσια. Δεν είναι ίσως τυχαίο ότι ο πρώτος που πρότεινε την ταύτιση του κτιρίου της Πλατείας Αργυροκάστρου με το παλιό Νοσοκομείο, ο Ιταλός αρχαιολόγος Giuseppe Gerola, αρχικά πίστευε ότι επρόκειτο για το παλάτι του de Pins όπου είχε διεξαχθεί το Γενικό Συμβούλιο (*Capitulum Generale*) του 1356¹⁷. Για τη σπουδαιότητα του κτιρίου της Πλατείας Αργυροκάστρου, είτε αυτό ήταν Νοσοκομείο είτε όχι, συνηγορεί το γεγονός ότι λίγα χρόνια ύστερα από την πρόταση Gerola για την ταύτισή του με το Νοσοκομείο βρέθηκε τυχαία, κατά τη διάρκεια καθαρισμού κάτω από τη σκάλα της πρόσοψης που ήταν μετεγενέστερη κατασκευή, μία πλάκα με τους θυρεούς του Τάγματος και των Μαγίστρων Villeneuve, Corneillan και Gozon, που ήταν

14. GABRIEL, ό.π., τ. I σ. 9 και τ. II, σ. 73 και G. GEROLA, *Il Restauro dello Spitale dei Cavalieri a Rodi, L'Arte*, (1914), 3.

15. Μερικές γενικές πληροφορίες δημοσιεύονται στο ROCCO-LIVADIOTTI, ό.π. σ. 228-230, εικ. 37-41.

16. CH 504.

17. G. GEROLA, *I Monumenti Medioevali dei Tredici Sporadi, Annuario della Regia Scuola Archeologica di Atene*, 1, (Bergamo 1914), 237. Η ύπαρξη του παλατιού βεβαιώνεται και από τον BOSIO, ό.π. σ. 259.

οι προκάτοχοι του de Pins στην ηγεσία του Τάγματος¹⁸.

Είναι σημαντικό να συγκεντρώσουμε τις πληροφορίες που έχουμε σχετικά με το παλιό Νοσοκομείο. Ήδη το 1311 υπάρχει αναφορά στο hospital des seignors malades και ταυτόχρονα στην ξεχωριστή enfermerie των αδελφών, στο ίδιο έγγραφο¹⁹. Μόλις τρία χρόνια αργότερα, στα 1314, ο Μάγιστρος Foulque de Villaret εξέδωσε απόφαση για την ίδρυση Νοσοκομείου που αναφερόταν ως hospitale στο Κάστρο της Ρόδου. Στο έγγραφο της διαταγής ορίζονταν και οι οικονομικές πηγές από τις οποίες επρόκειτο να χρηματοδοτηθεί το έργο, και που ήταν διάφορες πρόσοδοι αποκλειστικά του κοινού ταμείου του Τάγματος²⁰. Για τα επόμενα τριάντα χρόνια οι πηγές είναι σιωπηλές σχετικά με το Νοσοκομείο και την κατασκευή του. Σ' αυτό το διάστημα, εκτός από τις προσπάθειες για την ισχυροποίηση του Τάγματος στο νησί και την κοινωνία του, προβλήματα στη λειτουργία του προκάλεσαν και οι εσωτερικές ταραχές και οι αλληπάλληλες κρίσεις εξουσίας που κατέληξαν στην παύση του Foulque de Villaret από τον Πάπα και την αντικατάστασή του από τον Hélicon de Villeneuve. Η πρώτη αναφορά σ' ένα εν λειτουργία Νοσοκομείο από εξωτερικό παρατηρητή χρονολογείται στο διάστημα της διακυβέρνησης του Villeneuve. Στα 1345, ένας ανώνυμος Άγγλος προσκυνητής που ταξίδευε για την Ιερουσαλήμ, περιέγραψε το Νοσοκομείο που είδε στη Ρόδο: «μέσα στο κάστρο βρίσκεται το Νοσοκομείο, μητέρα, τροφός, προστάτις και θεραπευίδα όλων των ασθενών»²¹. Υπήρχε λοιπόν εν λειτουργία Νοσοκομείο επί Villeneuve, ο οποίος όμως δε μνημονεύεται σε σχέση μ' αυτό αργότερα παρά μόνο το 1421, πολύ μετά το θάνατό του (1346), και τότε απλώς ως institutor μιας θείας λειτουργίας που ετελείτο στο Νοσοκομείο²². Το 1357, επί διακυβερνήσεως De Pins, εκδόθηκε διάταγμα για την αποπεράτωση του Νοσοκομείου και για τη λειτουργία του «όπως

18. A. MAIURI-G. JACOPI, Monumenti e Arte dei Cavalieri Gerosolimitani a Rodi, *Clara Rhodos*, 1, (1928), 161.

19. A. LUTTRELL, The Hospitallers Medical Tradition: 1291-1530, *The Military Orders, Fighting for the Faith and Caring for the Sick*, επ. εκδ. M. Barber, Cambridge 1994, 69.

20. Κείμενο στο GABRIEL, ό.π., τ. II, σ. 221.

21. G. GOLUBOVICH, (επιμ. εκδ.), Itinerarium quiusdam Anglici, Terram Sanctam et alia Loca Sancta visitantis (1344-1345), *Bibliotheca Bio-bibliographica Palaestinae* IV, σ. 444. Μέρος του κειμένου σε Αγγλική μετάφραση: A. LUTTRELL, The Hospitallers at Rhodes 1306-1421, *A History of the Crusades*, επ. εκδ. K. SETTON, Wiskonsin 1975 σ. 286.

22. Κείμενο: I. PAPPALARDO, Storia Sanitaria del' Ordine Gerosolimitano di Malta, Ρώμη 1958, σ. 126.

πρέπει και όπως συνηθίζεται»²³.

Οι αναφορές στο νοσοκομείο που έχουμε από τον δέκατο τέταρτο και τις αρχές του δέκατου πέμπτου αιώνα προέρχονται κυρίως από αφηγήσεις προσκυνητών. Οι περιγραφές τους, συνήθως λιγόλογες, αφορούν στη λειτουργία του Νοσοκομείου που φαίνεται ότι τους εντυπωσίαζε περισσότερο από το ίδιο το κτίριο²⁴ και περιορίζονται κατά κανόνα να το τοποθετήσουν *infra castrum*. Διαβάζουμε στην περιγραφή ενός προσκυνητή των αρχών του δέκατου πέμπτου αιώνα, που επισκέφθηκε το Νοσοκομείο:

“e monstrato che gl’ ebbero l’ hospitale, loquale e bello e ficto in dicto castello et pieno de infermi di diverse natione et la munitione de l’ instrumenti bellici, laquale era bellissima e copiosissima”²⁵.

Ο ταξιδιώτης δεν επαινεί ιδιαίτερα το κτίριο του Νοσοκομείου, πράγμα που μας κάνει να υποπτευόμαστε ότι ήταν ένα λιτό κτίριο που δεν εντυπωσίαζε σε σχέση με τη γειτονική του οπλοθήκη.

Την ίδια περίπου εποχή, στα 1421, πρωτογράφηκε η περιγραφή της πόλης από τον Φλωρεντινό ιερέα Christoforo Buondelmonti, που διαφέρει από τις άλλες περιγραφές των προσκυνητών αφού ο συγγραφέας έζησε για ένα σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα στη Ρόδο πριν γράψει το βιβλίο του για τα νησιά του Αρχιπελάγους, και συνεπώς ήταν γνώστης της τοπογραφίας της²⁶. Ο Buondelmonti περιγράφει έτσι την πόλη που τον φιλοξένησε:

23. Κείμενο στο GABRIEL, ό.π. τ. II, σ. 14, σημ. 1.

24. Για παράδειγμα βλ. το κείμενο του ανώνυμου Άγγλου, όπως στη σημείωση 21, τις εντυπώσεις του Roberto Sanseverino που επισκέφτηκε τη Ρόδο στις αρχές του δέκατου πέμπτου αιώνα, όπως στη σημ. 25, την περιγραφή του Κυρίου της Anglure που επισκέφτηκε τη Ρόδο το 1395 και που μιλά με επαινετικά λόγια για τη φροντίδα των ασθενών στο Νοσοκομείο: *Le Saint Voyage du Seigneur d’ Anglure*, επ. εκδ. F. BONNARDOT και A. LONGON, Paris 1878, σ. 9, και τέλος την αναφορά του Nompars de Caumont, που αναφέρεται στην καθημερινή ζωή των ασθενών στο Νοσοκομείο καθώς και στο γεγονός ότι όποιος επισκεπτόταν τους ασθενείς κέρδιζε μερικές μέρες συγχώρησης: *Le Voyage de l’ Oultremer de Nompars, Seigneur de Caumont (1418)*, επ. εκδ. P. NOBLE, Oxford 1975, σ. 52. Επίσης βλ. LUTTRELL *Medical Tradition*, 69-72.

25. R. SANSEVERINO, *Viaggio in Terra Santa, Scelta di Curiosita Letterarie Inedite o Rare*, Bologna 1888, σ. 60.

26. Το πρωτότυπο του C. BUONDELMONTI, *Liber Insularum Archipelagi*, που γράφηκε γύρω στα 1421 για να δωρηθεί στον Καρδινάλιο Ορσίνι, έχει χαθεί. Για τα πολλά σωζόμενα αντίγραφα που ομαδοποιούνται σε τρεις εκδοχές βλ. A. LUTTRELL, *The Later History of the Maussoleion and its Utilization in the Hospitaller Castle at Bodrum, Reports of the Danish Archeological Expedition to Bodrum, The Maussoleion at Alicarnassos, II*, εκδ. K. Jeppissen, Aarhus 1986, κατάλογος στις σ. 193-194. Επίσης HILLARY TURNER, Christoforo Buondelmonti and the Isolario, *Terrae Incognitae*, (1987), 11-28.

“nunc autem ad comparationem antique civitatis modica est que septentrionem prospectat et in quatuor divisa remanet. Primaque superior pars munitissima valde in qua reverendissimus in Christo pater magnus magister hospitalis hierosolimitanis habitat; secunda autem a fratribus dicti Ordinis possessa est, in qua est ecclesia nobilissima Sancti Johannis hedificata quam dicti fratres honorifice tenent et semper alacriter totis viribus sancta atque catolica fide Saracenos invadunt; tertia denique pars munitione cum hospitali dicti conventus resedit in quo peregrini transeuntes per Roddum habeant refugium; quarta et ultima pars dicte civitatis a mercatoribus una cum Grecis habitata est”²⁷.

Από τα τέσσερα μέρη της περιγραφής του Buondelmondi τα τρία, δηλαδή το παλάτι του μαγίστρου, το collachium και η πόλη όπου ζούσαν οι λοιποί κάτοικοι της Ρόδου γίνονται σήμερα εύκολα αντιληπτά ως αυτόνομα, κυρίως γιατί είχαν ξεχωριστή οχύρωση. Ούτε όμως το Νοσοκομείο του δέκατου πέμπτου αιώνα, ούτε και το υποδεικνυόμενο ως παλιό Νοσοκομείο της Πλατείας Αργυροκάστρου μπορούν να οριοθετήσουν ένα τέταρτο μέρος, ισάξιο με τα υπόλοιπα τρία, αφού βρίσκονται σαφώς στο εσωτερικό του collachium όπως και η εκκλησία του Αγίου Ιωάννη. Περισσότερο πιθανό είναι ο Buondelmonti να είχε κατά νου ένα οχυρό κτίριο κοντά στα τείχη, απ’ όπου και η αναφορά στη munitione την οποία όπως είδαμε αναφέρει και ο Sanseverino, με τα οποία θα αποτελούσε ένα αναπόσπαστο μέρος. Ο Buondelmonti είναι ο μόνος που περιγράφει με τέτοιο τρόπο την πόλη των αρχών του δέκατου πέμπτου αιώνα, αλλά και η περιγραφή της πόλης που διαβάσαμε είναι η μοναδική λεπτομερής που γνωρίζουμε.

Σε μια μαγιστρική απόφαση του 1504 που αφορά μια απογραφή ιδιοκτησιών στην περιοχή του collachium, αναφέρεται ότι το παλιό Νοσοκομείο ήταν *infra castrum* και *in contrata Sancti Demetrii*²⁸. Μέσα στο κάστρο, εκκλησία αφιερωμένη στον Άγιο Δημήτριο ήταν μόνο η μικρή οικογενειακή εκκλησία των Piossasco που σώζεται σήμερα. Είναι απαραίτητο να σημειωθεί ότι όπως πρόσφατα έγινε ευρύτερα γνωστό²⁹, η εκκλησία του Αγ. Δημητρίου δεν βρίσκεται σήμερα στη αρχική της

27. Το χειρόγραφο που μεταγράφεται εδώ είναι το *Bibliotheca Marciana Ms. Lat. X 125 (coll. 3773)* αρ. 52, φ. 14-14ν., αρ. 52 στον κατάλογο Luttrell, αφού μου υποδείχθηκε ως εγκυρότερο από την Δρα H. Turner, την οποίαν ευχαριστώ.

28. Κείμενο στο GABRIEL, ό.π., σ. 227.

29. ROCCO-LIVADIOTTI, ό.π., σ. 32.

θέση. Κατά τις ανασκαφικές εργασίες το 1940 για την αποκάλυψη του Ρωμαϊκού Τετραπύλου κρίθηκε αναγκαία η κατεδάφιση και ανακατασκευή του σε άλλο σημείο, και συνεπώς ως σημείο αναφοράς μπορεί να ληφθεί η θέση του όπως σημειώνεται στους τοπογραφικούς χάρτες της πόλης πριν το 1940 και όχι η σημερινή. Η πραγματική θέση της εκκλησίας ήταν κοντά στα τείχη και συγκεκριμένα κοντά στον πύργο του Αγίου Παύλου. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο έγγραφο αναφέρονται και άλλα ακίνητα που είναι *in contrata Sancti Demetrii* αλλά που δυστυχώς είναι αδύνατο να εντοπισθούν, ανάμεσα στα οποία είναι και ο κήπος της *vetera infirmaria*. Αντίθετα, η Παναγία του Κάστρου και η οικία *Villaragut* που διασώζονται και που βρίσκονται πιο κοντά στο κτίριο της πλατείας Αργυροκάστρου απ' ότι το εκκλησάκι του Αγ. Δημητρίου, δεν έχουν στο έγγραφο τον ίδιο με το Νοσοκομείο χαρακτηρισμό, αλλά ούτε και συσχετίζονται με την *vetera infirmaria*.

Ακόμα μια πληροφορία σχετική με τη θέση του παλιού Νοσοκομείου έρχεται από ένα παραχωρητήριο του 1440³⁰. Μ' αυτό επιτρεπόταν σε κάποιον πολίτη της Ρόδου να οικοδομήσει το εργαστήριό του σ' ένα χώρο επαπτόμενο με την εξωτερική παρειά του τείχους. Τα όρια αυτού του οικοπέδου ήταν προς Α ο πύργος που «έβλεπε» το λιμάνι, προς Δ η πύλη μεταξύ των τειχών και του προμαχώνα, προς Β το λιμάνι και προς Ν το μεσαίο τείχος που οδηγούσε από το τείχος της πόλης στον πύργο που προαναφέρθηκε και που όπως αναφέρει το έγγραφο παλιότερα ονομαζόταν στην καθομιλουμένη *turris infirmarie veteris* αλλά είχε μετονομαστεί την εποχή συντάξεως του εγγράφου σε *turris porte ante latrinas*. Αν και δεν γνωρίζουμε ακριβώς τη μορφή που είχαν τα τείχη το 1440 για λόγους που αναφέρθηκαν προηγουμένως, η πορεία τους στην περιοχή που περιγράφεται πρέπει να ήταν αρκετά παρόμοια με των αρχών του δεκάτου έκτου αιώνα που μας είναι γνωστή. Στην περιγραφή ανταποκρίνεται ο πύργος που τον δέκατο έκτο αιώνα ονομαζόταν πύργος του Αγίου Παύλου, αφού είναι ο μόνος απ' όσους είναι γύρω στο λιμάνι που θα μπορούσε να έχει στα δυτικά του περιοχή έξω από τα τείχη. Η επεξήγηση στο έγγραφο για την αλλαγή της λαϊκής ονομασίας του πύργου έχει νόημα κατά τη γνώμη μου μόνο αν η μετονομασία ήταν πρόσφατη. Ένας λόγος για την αλλαγή αυτή σ' ένα νέο, όχι τόσο εύηχο όνομα, θα μπορούσε να είναι η αποφυγή της σύγχυσης ανάμεσα σε δύο *vetera infirmarie*. Ας μην ξεχνάμε ότι το έγγραφο συντάχθηκε σύντομα μετά την ίδρυση του νέου Νοσοκομείου,

30. EBM Κωδ. 354, φ. 268. Το κείμενο έχει δημοσιευθεί και από τον ΤΣΙΡΠΑΝΑΗ, ό.π., σ. 389-390.

όταν το όνομα «παλιό Νοσοκομείο» είχε ήδη αρχίσει να χαρακτηρίζει αυτό που ακόμα ήταν σε λειτουργία.

Εδώ θα πρέπει να διευκρινισθούν ορισμένοι όροι που ήταν σε ευρεία χρήση αναφορικά με τα νοσοκομεία του Τάγματος των Ιωαννιτών, αφού αυτό είναι ένα θέμα που πολλή σύγχυση μπορεί να προκαλέσει. Η κύρια αποστολή του ήταν, όπως προαναφέρθηκε, η περίθαλψη των ασθενών και των τραυματιών προσκυνητών των Αγίων Τόπων, που ρητά επιβαλλόταν από τον Κανόνα να γίνεται σε Νοσοκομείο στην έδρα του Τάγματος. Οι όροι με τους οποίους αναφέρεται το Νοσοκομείο των προσκυνητών στα έγγραφα των πρώτων αιώνων της ύπαρξης του Τάγματος είναι *hospitale*, *xenodochium* και *nosocomium*. Ταυτόχρονα, ο θρησκευτικός χαρακτήρας και η μοναστική καταγωγή του Τάγματος του επέβαλαν να διατηρεί στο κεντρικό Αρχηγείο του, αλλά και σε τοπικά, τα λεγόμενα *preceptories*, αναρρωτήρια για χρήση αποκλειστικά των μελών του. Τα αναρρωτήρια αυτά που ονομάζονταν *infirmaries*, γνωρίζουμε από τα έγγραφα ότι στα πρώτα αρχηγεία, αυτά της Ιερουσαλήμ και της Άκκρας, ήταν ξεχωριστά από τα νοσοκομεία των προσκυνητών³¹. Φαίνεται ότι συχνά στις *preceptories* υπήρχαν ανεξάρτητα από την ύπαρξη Νοσοκομείου για τους λαϊκούς³². Στις πρώτες δεκαετίες της κυριαρχίας του Τάγματος στη Ρόδο είναι πολύ πιθανό να συνυπήρξαν σε χωριστά κτίρια το Νοσοκομείο, συνήθως *hospitale* στα κείμενα της εποχής, για τους λαϊκούς, και η *infirmaria* για τους αδελφούς του Τάγματος.

Το 1440, σχεδόν ταυτόχρονα με την έναρξη των εργασιών για την οικοδόμηση του Νέου Νοσοκομείου, εκδόθηκε από το Τάγμα και ο Κανονισμός λειτουργίας του³³. Το Νοσοκομείο ως τότε, όπως και όλα τα προγενέστερά του κεντρικά Νοσοκομεία του Τάγματος, λειτουργούσε σύμφωνα με ορισμένα ειδικά άρθρα του Κανόνα του Τάγματος που του είχε παραδοθεί το 1156, τον Κανονισμό του Νοσοκομείου που συντάχθηκε το 1182³⁴ και με άλλες ειδικές διατάξεις που είχαν προστεθεί στους αιώνες που μεσολάβησαν. Με την έγκριση του νέου Κανονισμού του 1440 όχι μόνο γινόταν η κωδικοποίηση των άρθρων που ως τότε ίσχυαν, αλλά και εισάγονταν καινούργια που αφορούσαν είτε σε νοσηλευτικές πρακτικές είτε στο θεολογικό μέρος της λειτουργίας του Νοσοκομείου. Σ' αυτόν φαίνεται καθαρά ότι το 1440 το *hospitale* και η *infirmaria* αποτελούσαν

31. KARASSAVA-TSILINGIRI, ό.π., σ. 106.

32. LUTTRELL, *Medical Tradition*, ό.π., 77-79.

33. Το κείμενο έχει δημοσιευθεί από τον PAPPALARDO, ό.π., σ. 134-138.

34. CH 627. Για μία προγενέστερη εκδοχή του Κανονισμού που διασώζεται μόνο στην Αγγλο-Νορμανδική διάλεκτο, βλ. LUTTRELL, *Medical Tradition*, ό.π., 67.

ενιαίο ίδρυμα, πράγμα που όπως φαίνεται από τον Κανονισμό επρόκειτο να συνεχιστεί και στο νέο Νοσοκομείο³⁵. Είναι χαρακτηριστικό ότι από την εποχή της συντάξεως του νέου Κανονισμού και μετά χρησιμοποιείται με αυξανόμενη συχνότητα η σύνθετη ονομασία *hospitale et infirmaria* για το Νοσοκομείο³⁶, αλλά το όνομα *infirmaria* είναι πλέον το συνηθέστερο όνομα που χρησιμοποιείται είτε για το παλιό είτε για το νέο Νοσοκομείο. Το 1440 είναι ένα *terminus post quem* για την εγκατάλειψη της χωριστής *infirmaria* που λειτουργούσε για τους αδελφούς κατά τη μοναστική παράδοση.

Το ερώτημα κατά πόσον το κτίριο της Πλατείας Αργυροκάστρου είναι ή όχι η *vetera infirmaria* πρέπει να τεθεί σε νέα βάση. Το ποσοστό στο οποίο σώζεται το κτίριο του δέκατου τέταρτου αιώνα δεν επιτρέπει από μόνο του την ασφαλή του ταύτιση. Το γεγονός ότι η πρόσοψή του έχει δύο οικοδομικές φάσεις που χρονολογούνται στον δέκατο τέταρτο αιώνα συνηγορεί υπέρ της ταύτισεως, αφού όπως είδαμε η διαταγή για την κατασκευή του Νοσοκομείου εξεδόθη το 1313, ενώ το 1356 αποφασίστηκε η αποπεράτωσή του. Συνηγορεί επίσης η παρουσία τόσο του μαγιστρικού θυρεού *De Pins* στην πρόσοψη όσο και του αναγλύφου με τους θυρεούς των προκατόχων του, αν δεχθούμε ότι το τελευταίο ήταν εντοιχισμένο στην πρόσοψη του παρεκκλησίου. Γεγονός είναι ότι παραλείπεται ο θυρεός του *Villaret*, επί διακυβερνήσεως του οποίου ιδρύθηκε το παλιό Νοσοκομείο, αφού όπως είδαμε ο *Villeneuve* ποτέ δεν θεωρήθηκε ιδρυτής του, αλλά αυτό ίσως δικαιολογείται από το ότι ο *Villaret* ήταν *persona non grata* ύστερα από την παύση του από τον Πάπα. Αυτή καθεαυτή η ύπαρξη παρεκκλησίου αποτελεί ένα ισχυρό στοιχείο υπέρ αυτής της υποθέσεως, αλλά όχι και απόδειξη, αφού εξίσου πιθανή είναι η ύπαρξή του και σε παλάτι ή δημόσιο κτίριο: η κατοικία του Μαγίστρου, για παράδειγμα, διέθετε πάνω από ένα παρεκκλήσιο, και το κατάλυμα της Γλώσσας της Γαλλίας στο *collachium* είχε πρόσκτισμα με παρεκκλήσιο. Από κτιριολογική άποψη, το κτίριο της Πλατείας Αργυροκάστρου δεν προσφέρει στον παρατηρητή άλλα στοιχεία που να πείθουν ότι ακολουθούσε τον τύπο των Νοσοκομείων του Τάγματος. Θα ήταν επιθυμητή μια ενδελεχής αρχαιολογική διερεύνηση του εσωτερικού του, πράγμα που ωστόσο κα-

35. Στο άρθρο το σχετικό με την υποδοχή των ασθενών που διατυπώθηκε για πρώτη φορά το 1440 (κείμενο: PAPPALARDO, σ. 186), περιγράφεται διαφορετικό τυπικό υποδοχής στο Νοσοκομείο για τους λαϊκούς και διαφορετικό για τους αδελφούς, ωστόσο ο τόπος υποδοχής παραμένει ο ίδιος. Βλ. επίσης ό.π., σ. 188, για τα διαφορετικά δικαιώματα αδελφών και λαϊκών κατά την ανάρρωση.

36. Βλ. για παράδειγμα EBM Κωδ. 390 (*Liber Bullarum* του έτους 1490), φ. 205.

θίσταται αδύνατον όχι μόνον από το γεγονός ότι το κτίριο χρησιμοποιείται συνεχώς, αλλά κυρίως από την επισκευή και μετατροπή του στη δεκαετία του 1920³⁷, για να δειχθεί η ύπαρξη ή όχι εσωτερικής αυλής και η διάταξη ή όχι των χώρων σε δύο ορόφους με ξεχωριστές λειτουργίες, που μαζί με την ύπαρξη παρεκκλησίου ήταν οι βασικές αρχές που τηρούνταν στον σχεδιασμό κάθε μεγάλου Νοσοκομείου των Ιωαννινών³⁸. Το κτίριο δεν ανταποκρίνεται στην περιγραφή του Buondelmonti αλλά ούτε και σ' αυτές που διαβάζουμε στα έγγραφα του 1440 και 1504. Η περιγραφή του 1504 υποδεικνύει για το Νοσοκομείο μια θέση βορειότερα και πλησιέστερα στα τείχη, πράγμα που αν συνέβαινε θα δικαιολογούσε και την διαμόρφωσή του ως μεμονωμένου, οχυρού κτίσματος, ενός από τα τέσσερα μέρη της πόλης του Buondelmonti. Σε άλλη θέση, και πάλι κοντά στα τείχη, φαίνεται από την περιγραφή του 1440 ότι λειτουργούσε κατά τις πρώτες τουλάχιστον δεκαετίες της κυριαρχίας του Τάγματος στη Ρόδο η προορισμένη για τη νοσηλεία των αδελφών infirmaria που είχε σίγουρα πέσει σε αχρηστία πριν από τη σύνταξη του εγγράφου.

Από το 1483, όταν οι ασθενείς μεταφέρθηκαν από το παλιό στο νέο Νοσοκομείο, ως σήμερα, έχει μεσολαβήσει σχετικά με τον τρόπο αντίληψης της τοπογραφίας της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου μια περίοδος πέντε αιώνων καταστροφών. Ειδικά η περιοχή όπου, σύμφωνα με τα παραπάνω, προτείνεται να τοποθετηθεί το παλιό Νοσοκομείο, δηλαδή στο ΒΑ μέρος του collachium, έχει κατά την περίοδο της Ιταλικής κατοχής ισοπεδωθεί από τις αρχαιολογικές ανασκαφές³⁹. Η τοπογραφία της Ρόδου όπως την αντιλαμβανόμαστε σήμερα είναι αποτέλεσμα του αρχαιολογικού σχεδιασμού που έκαναν στην περίοδο 1912 - 1940 οι Ιταλοί αρχαιολόγοι και αρχιτέκτονες με τη συνδρομή του Γάλλου αρχιτέκτονα Albert Gabriel. Σε αρκετά σημεία η επιστημονική οπτική έχει αλλάξει, και οφείλεται μεγάλη προσοχή στη χρήση των πληροφοριών που σχετίζονται με κτίρια που δεν είναι ασφαλώς ταυτισμένα, όπως είναι η vetera infirmaria.

37. Τα σχέδια όψεων του Paolini (ROCCO-LIVADIOTTI, ό.π. σ. 230, εικ. 38 και 39) δεν παρέχουν αρκετές πληροφορίες, ελλείπει κατόψεως της οποίας το σχέδιο πιστεύεται ότι χάθηκε, και περιέχουν αρκετά υποθετικά στοιχεία.

38. FOTINI KARASSAVA-TSILINGIRI, *The Fifteenth Century Hospital of Rhodes: Tradition and Innovation, The Military Orders: Fighting for the Faith and Caring for the Sick*, επ. εκδ. M. BARBER, Cambridge 1994, σ. 89-96.

39. ROCCO-LIVADIOTTI, ό.π., σ. 26-33, εικ. 59, 66 και πιν. 1 όπου σημειώνονται τα κτίρια της αρχαιολογικής ζώνης που κατεδαφίστηκαν.

SUMMARY

TOPOGRAPHICAL PROBLEMS OF MEDIEVAL RHODES:
THE *VETERA INFIRMARIA*

The Order of the Hospital of St. John of Jerusalem was one of the Military Orders founded during the First Crusade. Apart from fighting, its main duties were hospitaller and it had to maintain a great Hospital at their headquarters, first in Jerusalem and later in Acre, Cyprus, Rhodes, and Malta.

The Order ruled Rhodes between 1310 and 1522. In 1483 their new Hospital, which was being built since 1439, was put to use. This Hospital, today the Archeological Museum of the town, succeeded another which from then on was called the *vetera infirmaria* in the Order's written documents.

While the new Hospital is securely identified, the site of the *vetera infirmaria* is in fact unknown. It is generally believed that an extensively repaired building which today houses the Historical-Archeological Institute of Dodecanese can be identified with it, on the grounds of some architectural characteristics surviving on its façade, and of the fact that part at least of the building was built in the fourteenth century. Some literary evidence from the fifteenth century, though, suggests otherwise.

Very few buildings datable to the fourteenth century survive today in the town of Rhodes. The topography of the medieval town itself was extensively altered in the later part of the Hospitaller rule, from 1480 to 1522 when the Turks of Suleyman the Magnificent occupied the island. Later, in the twentieth century, during Italian rule, a huge project of rehabilitating, rebuilding and excavating the medieval town was realized, and the sixteenth century image was consolidated, while earlier evidence was concealed or altogether lost. As buildings dated to earlier phases of the history of the town are valuable as landmarks for the study of the topography of these phases, it is important to identify them securely before employing them in this manner. The *vetera infirmaria* is one such building, often appearing in the documents as a landmark.

In the present paper, an effort is being made to locate the *vetera infirmaria* within the medieval town, using mainly documentary evidence. The possibility of the simultaneous existence of two *vetere infirmarie* is discussed, one probably destined for the sick brethren exclusively. The identification of the *vetera infirmaria* with the Historical-Archeological Institute cannot be excluded but it cannot be proven either. In any case, restituting a topography for the fourteenth and early fifteenth century town of Rhodes is a complicated affair and should be taken up with caution.

FOTINI KARASSAVA TSILINGIRI